

Tankönyv és módszer (7., befejező rész)

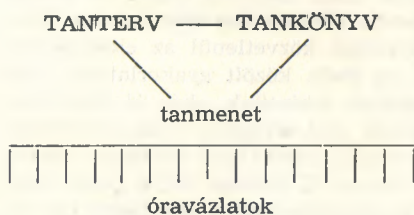
7. A tankönyv felépítése

Ismeretes, hogy a pedagógusnak — a tanítás céljának és feladatainak figyelembevételével — az osztályonként meghatározott *tantervi anyagot* kell feldolgoznia a rendelkezésére álló idő alatt, vagyis a tanítási órákon. Ehhez különféle eszközöket vehet igénybe. A legfontosabbak közé tartozik a tankönyv és a szervesen hozzá kapcsolódó munkafüzet, vagy — ha e kettő anyagát egységben dolgozták ki — a munkáltató jellegű tankönyv. Tehát nem a tankönyv anyagát kell megtanítani, hanem a tankönyv segítségével a tantervi anyagot. A tankönyv egyrészt több szemelvényt közölhet, mint amennyit a tanterv számszerűen előír, bőséges választékot adva a pedagógusnak, másrészt — főleg ami a gyakorlati formákat illeti — nem is kerülhet minden bele a tankönyvbe, ahogy erre az előzőkben már rámutattam. A tankönyv anyaga tehát több is, kevesebb is a tantervi anyagnál.

Az egyes anyagrészek összefüggéseiről szólva (lapunk előző számában) talán sikerült megvilágítanom, hogy a tanítás folyamatában a zeneművek és ismeretek tanítása, a készségek kifejlesztése csak differenciált tervezéssel valósítható meg sikeresen.

Kérdés: milyen módszert kövessen a tankönyvíró a tankönyv felépítése, anyagának összeállítása során? Az eddigiekből következik, hogy legcélszerűbb a tanítás gyakorlatából kiindulni, tehát megtervezni az egész évi munkát (tanmenet), majd a tanítási egységeken belül meghatározni egy-egy óra, esetleg több óra anyagából azt, ami feltétlenül tankönyvi közlést igényel. A gyakorló pedagógus és a tankönyvíró tervező munkája azonban bizonyos szempontból ellentétes irányú. Az előbbi a tanterv és a tankönyv alapján készíti el tanmenetét osztályonként (a), az utóbbi kizárólag a tantervet véve alapul állítja össze a tankönyv anyagát úgy, hogy a tanterv által meghatározott anyagot különféle források felhasználásával konkretizálja, nagy pedagógiai gyakorlatára támaszkodva tanmenetet készít¹ (ez a tankönyv pedagógiai tervének alapja), amelyet aztután tanítási egységekben dolgoz ki (órávázlat) (b).

(a)

(b)

¹ Azokban az átmeneti időkben, amikor bizonyos iskolatípusokban (gimnázium, ének-zenei általános iskola) még nem volt tankönyv, erre kényszerült minden énektanár.

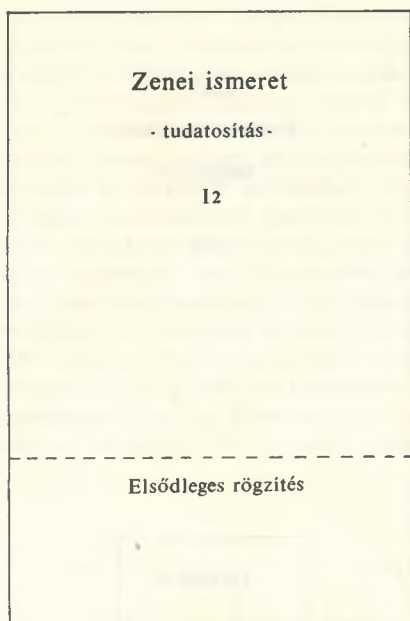
A tankönyvkészítés szempontjából mondhatjuk, hogy a jól átgondolt óravázlatok sora már meg is határozza a tankönyv egyes lapjainak az anyagát. Megtervezésüknél és konkrét kialakításuknál célszerű néhány gyakorlati szempontot figyelembe venni. Ezeket az alábbiakban vázolom.

A tankönyv használhatóságát megkönnyíti, ha egy-egy tanítási egység anyaga egy vagy két teljes lapot foglal el. Ritkábban fordul elő, hogy több óra anyagát kell, illetve lehet egyetlen tankönyvoldalra sűríteni. A zeneművek elsődlegessége megkívánja, hogy a velük kapcsolatos anyag (dal, énekes szemelvény, témák stb.) mindig páratlan lapon (a „fő helyen”) kapjon helyet. Pedagógiai gyakorlatunkban egy-egy zenei elem tudatosítása (egy-egy zenei ismeret módszeres feldolgozása) egy teljes tanítási órát szokott igénybe venni. Ebbe természetesen beletartozik az „indukciós anyag” ismétlése, a szükséges megfigyelések utolsó fázisa, valamint az elsődleges rögzítés is. Ennek megfelelően egy egész lapot szánhatunk rá a tankönyvben, lehetőleg a bal (páros) oldalon. A legtöbb helyet szükségszerűen a készségfejlesztés anyagának feldolgozására, a gyakorlási formák közlésére kell a jövőben szánnunk. Ha az óra fő feladata dal tanítása hallás után vagy más zenemű bemutatása (zenehallgatás), a készségfejlesztésre viszonylag kevés idő jut, s a gyakorlási formák anyaga a tankönyvben is kevesebb helyet foglal el (fél, esetleg egész lap). Dalnak hangjegyről való tanítása esetén a hozzá szükséges kottaolvasási készség természete megkívánja, hogy már az előző órán (órákon) intenzíven foglalkozzunk vele. Mivel a daltanítást közvetlenül megelőzően nem célszerű egészen új vagy új anyagot tartalmazó gyakorlási forma beállítása, a tankönyv is a megelőző óra, illetve órák készségfejlesztő anyagában biztosítsa a szükséges feladatokat és gyakorlatokat. Ez egyúttal annyit jelent, hogy a páratlan lapon közölt dal hangjegyről való tanításához — az ilyen megoldás esetén — az előző, szemben levő páros lapon találhatjuk az előkészítő és ismétlést kívánó olvasógyakorlatokat.

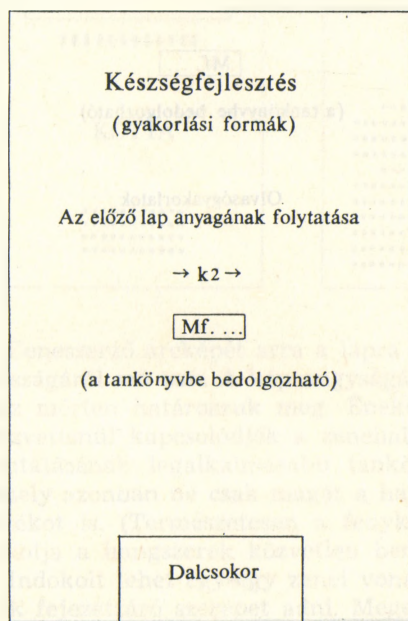
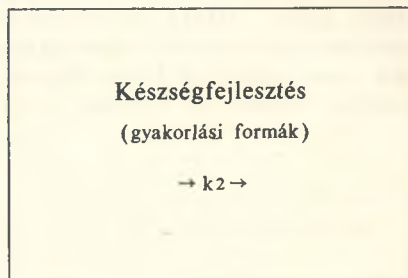
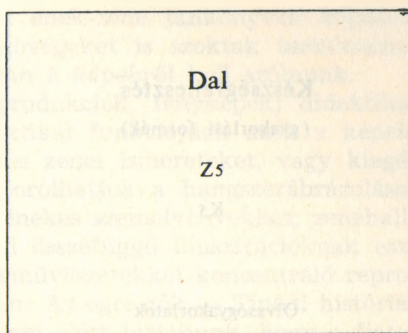
Két, egymással szembe néző tankönyvlap betöltésére, tartalmának meghatározására, négy mintát adhatok. Ezek fő típusoknak tekinthetők.

(A mintákat lásd a 25—26. lapokon.)

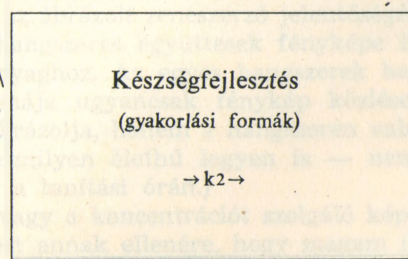
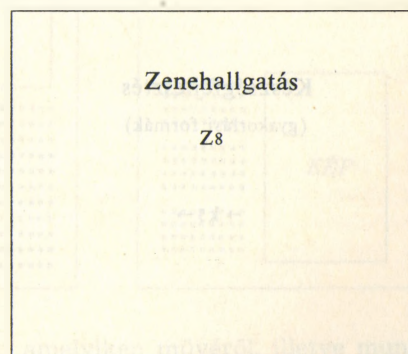
Megjegyzés. A) Az I_2 -vel jelzett zenei ismeret feldolgozásakor az elsődleges rögzítést célzó gyakorlási formának a lap alján van a helye. Ennek folytatásaként mindjárt a következő lapon, a soron levő, s hallás utáni tanításra kiszemelt énekes szemelvény (Z_9) után, más jellegű gyakorlási forma következhet (folyamatos készségfejlesztés: k_2). — B) Ez a két lap nem csatlakozik közvetlenül az előbbiekhöz, noha még mindig a k_2 készségfejlesztés folyik. Az elsők között gyakorlatokat, feladatokat — amelyeket akár az előző lap folytatásának tekintünk, akár új órára tervezünk — a következő óra zenehallgatási anyagának (Z_8) elvégzése után a szükségnek megfelelően ismételhettük. A munkafüzet anyagát munkáltató tankönyv esetén persze maga a tankönyv tartalmazza. Ha a Z_5 , illetve Z_8 anyaga teljes lapot vagy annál is több helyet igényel, a gyakorlási formák átkerülhetnek a következő (páros) lapra. — C) Itt a páros lapon közölt készségfejlesztési anyagnak, de legalábbis az olvasógyakorlatoknak az ismétlését, a Z_{11} hangjegyről való tanítását közvetlenül megelőzően, lényeges didaktikai mozzanatnak kell tekintenünk, így a két szemben levő lap (más összefüggésben) ugyanannak az órának az anyagát tartalmazza. — D) Más jellegű az utolsónak közölt, egymásba nyíló oldalpár összetartozása: elsődlegesen is egy óra gyakorlási anyaga kaphat rajta helyet. A munkafüzet itt ugyan csak bedolgozható a tankönyvbe.

A

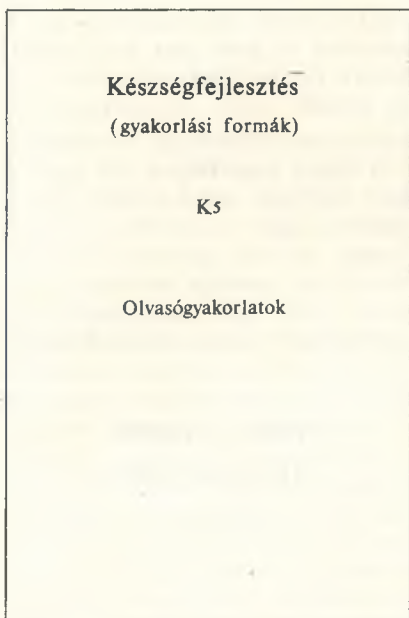
B

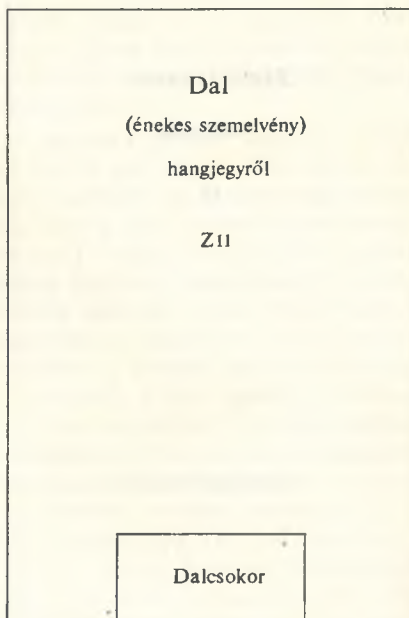
(ism.)

(ism.)

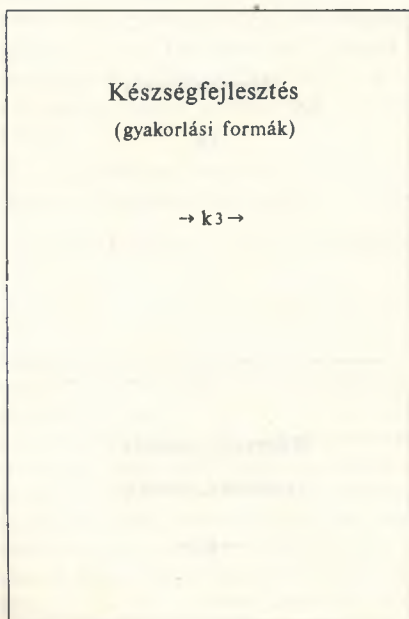
Minták a tankönyvek lapjainak megtervezéséhez (A—B)

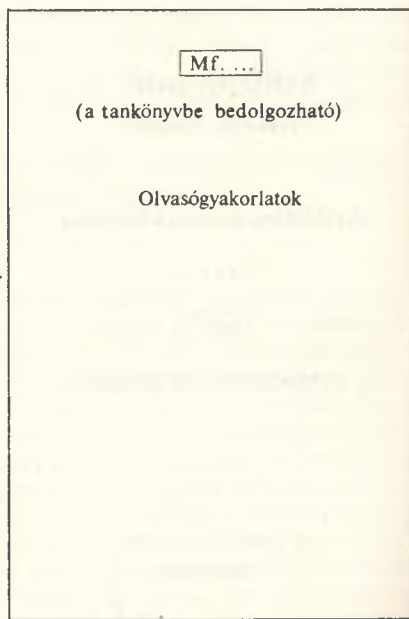
C

(ism.)

D

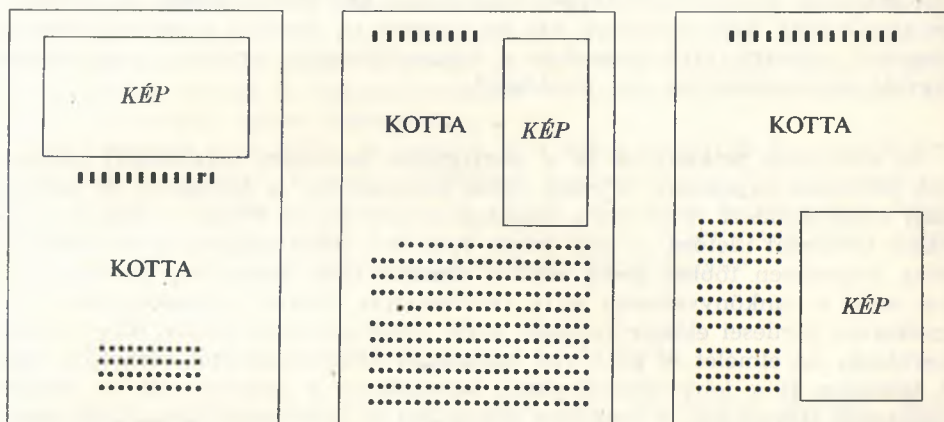

(folyt.)

Minták a tankönyvek lapjainak megtervezéséhez (C—D)

Az eddig említett anyagrészeken kívül az ének-zene tankönyvek képeket, olvasmányokat, tájékoztató célzatú egyéb szövegeket is szoktak tartalmazni. Tankönyvi elhelyezés szempontjából elsősorban a *képekről* kell szólnunk.

Az illusztrációk (rajzok, színes képek, reprodukciók, fényképek) didaktikai vagy esztétikai szerepet tölthetnek be. Didaktikai funkciójuk azok a képek, amelyek önmagukban is nyújthatnak bizonyos zenei ismereteket, vagy kiegészíthetik a szöveges közléseket. Ezek közé sorolhatjuk a hangszerábrázolásokat, neves muzsikuskok portréit. A dalokhoz, énekes szemelvényekhez, zenehallgatási anyaghoz kapcsolódó, azok tartalmával összefüggő illusztrációknak esztétikai szerepük van. Ide sorolhatjuk a képzőművészetekkel koncentráló reprodukciókat, fényképeket is (pl. Székely Bertalan: Az egri nők — Tinódi históriás énekéhez; a budapesti Operaház képe). Jó szem előtt tartanunk, hogy a fiatalabb korosztályok szívesebben veszik a szövegtartalom kínálta, főleg színes illusztrációkat, s csak az idősebbek tudják méltányolni a koncentráció említett lehetőségeit. Azt az illusztrációt, amelynek témáját a dal határozza meg, legjobb a kottakép fölött vagy mellett, illetve a további versszakok mellett közölni.

Zeneszerző arcképét arra a lapra tervezzük, amelyiken művéről, illetve munkásságáról szó van. A kép nagyságát mindig az ábrázolt zeneszerző jelentőségéhez mérten határozzuk meg. Énekes vagy hangszeres együttesek fényképe is közvetlenül kapcsolódjék a zenehallgatási anyaghoz. Az egyes hangszeres bemutatásának legalkalmasabb tankönyvi formája ugyancsak fénykép közlése, amely azonban ne csak magát a hangszert ábrázolja, hanem a hangszeren való játékot is. (Természetesen a fénykép — bármilyen élethű legyen is — nem pótolja a hangszeres közvetlen bemutatását a tanítási órán.)

Indokolt lehet egy-egy zenei vonatkozású vagy a koncentrációt szolgáló képnek fejezetzáró szerepet adni. Megemlítem ezt annak ellenére, hogy magam is azon a véleményen vagyok: az általános iskolai zenei nevelés — amelynek keretében a zeneművek, ismeretek és készségek dialektikus összefüggésben vannak egymással — osztályon és tanéven belül a tanítás egybefonódó folyamatát kívánja meg. Ennek következtében sem a tanári tanmenet, sem a tankönyv nem bontható egymástól független, egyféle szempont szerint kialakított

fejezetekre. Legfeljebb arról lehet szó, hogy munkánk egyes szakaszaiban a zeneművek tanítása mellett mindig más és más didaktikai feladat lép előtérbe — ezt tükrözi a tematikus tervezés —, ami a tankönyvben is realizálódik. A fejezetekre való tagolásnak tehát igen szűk a lehetősége.

Zenei tárgyú olvasmányok és más, hosszabb szöveges közlések tankönyvi elhelyezésében irányadó legyen az a többször hangoztatott elv, hogy pedagógiánkban központi szerepe magának a hangzó zenének van. Mindaz tehát, ami nincs vele közvetlen összefüggésben, csupán tájékoztató anyagként kezelhető, s ennek megfelelően a tankönyvben sem kaphat kiemelt helyet.

Mindezek után — befejezésül — szólnom kell még a *tankönyvtervezés korlátairól* is. Az ideális természetesen az volna, ha mindazok az elgondolások, amelyeket írásomban — kizárólag a tankönyv minél jobb használhatósága érdekében — a nyilvánosság elé tártam, minden részletükben megvalósíthatók volnának. Ennek azonban gátat szabnak különféle tényezők, főleg a tankönyv előre megadott ívterjedelme, de — mondhatni — az anyag „ellenállása” is. Ez utóbbi tipikusan abban nyilvánulhat meg, hogy egy-egy tankönyvlap befogadóképessége is korlátozott, s ezért a tankönyvíróknak nem mindig sikerül bizonyos anyagot éppen ott elhelyeznie, ahol az legjobban tudná didaktikai szerepét betölteni. Tehát mindenképpen rugalmasan kell értelmeznünk az „elveket”, és rugalmasan kell kezelnünk azt az anyagot is, amelyet a tankönyvben el akarunk helyezni. Erre elsősorban a készségfejlesztés területén, a gyakorlati formák kiválasztásában van lehetőség.²

* * *

Az ének-zene tankönyvek és a tantárgyunk keretében alkalmazott módszerek kölcsönös kapcsolatát lehetett volna hosszasabban is fejtegetni, de leírhatam volna mindezt rövidebben, összefoglalásszerűen is. Mégis — írásom valóságos tartalmát illetően — úgy érzem, nem lett volna célszerű kevesebbkel beérni, lényegesen többet pedig erről a témáról csak akkor lesz érdemes írni, ha majd a tankönyvelmélet és a tankönyvírás, illetve a tankönyvhasználat gyakorlati kérdései először szűkebb, majd mind szélesebb körben megvitatásra kerülnek. Az elmélet és gyakorlat egészséges kölcsönhatásától várhatjuk ezen a területen is a jobb eredményeket, nevezetesen a tankönyvírás és -bírálat magasabb színvonalát, a tankönyv célszerűbb és tudatosabb használatát (mind a pedagógus, mind a tanuló részéről), s közvetve nevelőink módszertani kultúráltságának növekedését; és ami a fő: mindezekon keresztül ének-zene tanításunk hatékonyságának emelkedését. Ezért is kérem az elmondottakhoz a gyakorló pedagógusok szíves írásbeli véleményét.

Vö. Garancségi József: Néhány megjegyzés a tankönyv és a módszer kapcsolatához EJT 1975/2. (75-78.l.)

² Lásd a 3. fejezetben — A tankönyv szerepe a készségfejlesztésben — írottakat. Az ének-zene tanítása 1975/2. sz., 58. l.